

Отримано: 16 січня 2020 року

Прорецензовано: 22 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: olgalingva55@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-307-310

Степанова О. І. Динаміка педагогічної термінології в сучасному освітньому процесі: структурно-семантичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 307–310.

УДК: 811.161 2.37'013

Степанова Ольга Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології (дошкільної та корекційної)
імені проф. Т.І. Поніманської

Рівненського державного гуманітарного університету

ДИНАМІКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено процес функціонування педагогічної термінології в сучасному освітньому процесі, охарактеризовано специфіку педагогічної терміносистеми, висвітлено нові поняття освітнього процесу XX – XXI ст. (нові терміни). Обґрунтовано доцільність появи нових термінолексем для осучаснення всіх галузей педагогічної науки, окреслено вплив фахової лексики на логіку наукового мислення та необхідність стандартизації термінологічних систем на сучасному етапі. Проведено аналіз тематичної класифікації, окреслено мови-джерела поповнення педагогічної терміносистеми, названо етапи формування та шляхи адаптації термінів в українській мові, виділено моделі вітчизняної педагогічної термінології, розглянуто системні відношення термінів на рівні полісемії та синонімії, визначено структуру їх і частиномовний статус, випадки його зміни в окремих термінах – міжмовних корелятах, названо основні завдання щодо упорядкування й уніфікації педагогічної терміносистеми освітнього процесу на сучасному етапі.

Ключові слова: термін, терміносистема, сучасний освітній процес, педагогічна термінологія.

Olha I. Stepanova,

PhD in Philology, Associate Professor of T.I. Ponimanska Department of Pedagogics and Psychology
(Pre-school and Correctional),
Rivne State University of Humanities

DYNAMICS OF PEDAGOGICAL TERMINOLOGY IN MODERN EDUCATIONAL PROCESS: STRUCTURAL-SEMANTIC ASPECT

This article investigates the functioning of pedagogical terminology in the modern educational process; the paper deals with the problems of scientific terminology study, particularly of pedagogical. It characterizes the specific character of pedagogical terminology, and highlights the new concepts of educational process XX – XXI century (new terms). Subject classifications are analyses along with the languages used to complete the pedagogical terminology. It highlights the stages of formation and the manner of adaptation of these terms in the Ukrainian language. Models of domestic pedagogical terminology are isolated, and the system relations of these terms at the level of polysemy and synonymy are examined, determining the structure and status of their relationship to speech and the cases of its change in various terms – interlanguage correlate. The most common main tasks of ordering and unification of the modern educational process of pedagogical terminology have been described. The pedagogical term has been investigated as a system unit that develops under the influence of intralinguistic and extralinguistic factors. Feasibility of emergence of new term for modernization of all branches of pedagogical science is substantiated. The influence of the professional vocabulary on the logic of scientific thinking and the necessity of systematization terminological systems at the present stage is outlined. Some structural and semantic peculiarities of the functioning of pedagogical terms are investigated.

Key words: term, terminology, modern the educational process, pedagogical terminology.

Динаміка сучасного життя пов'язана з модифікацією словникового складу мови. Зміни дійсності, навколишнього середовища, зрозуміло, вимагають нових найменувань, активізують, своєю чергою, окремі ланки лексичної системи. Наукові досягнення XX – початку XXI ст. наклали відбиток, передусім, на термінологію як шар лексичного складу мови, який, із одного боку, інтенсивно розвивається, а з другого – піддається значному впливу екстралінгвістичних факторів.

Сфера використання термінів обмежена рамками фахової метамови, що дозволяє термінологічним одиницям функціонувати в своїй вузькоспеціальній терміносистемі, репрезентуючи при цьому структурні, семантичні та функціональні особливості.

Педагогічна термінологія, що становить основу мови науки та відіграє провідну роль у процесі виховання, навчання та розвитку особистості, ще не отримала системного лінгвістичного опису, який розкрив би особливості лексико-семантичної структури термінів цієї галузі. Освітня термінологічна система – цікавий за складом, значний за обсягом шар фахової лексики мов європейського ареалу і є важливим об'єктом для аналізу спеціалістів у галузі лінгвістики.

Дослідження педагогічної термінології завжди було в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Г. Винокур, Т. Канделакі, М. Ваховський, Г. Манн, Д. Лотте, В. Лейчик, В. Даниленко, Л. Капаназе, Т. Кияк, Т. Панько, Л. Полюга, Л. Симоненко, І. Кочан та ін.). Особливої актуальності набули наукові розвідки, присвячені особливостям функціонування педагогічних термінів у зв'язку з еволюцією мови, суспільства, а також їхнього етимологічного генезису (І. Кичева, О. Суперанська, Н. Костенко, С. Гончаренко, В. Бондар та ін.).

Педагогічна терміносистема має складну гетерогенну структуру як в семантичному, так і формальному плані. Одиниці фахової метамови перебувають в ієрархічних відношеннях та утворюють численні групи, що об'єднані семантичними ознаками [4, с. 24].

Мета статті – проаналізувати структурно-семантичні особливості педагогічних термінів та їхню динаміку в сучасному освітньому процесі.

Сьогодні активізувалася розбудова наукової педагогічної термінології. Терміни можуть бути джерелом постановки та усвідомлення проблеми. Разом із тим, у сучасній педагогічній науці немає стрункої концепції педагогічного термінознавства. Зниження культури терміновживання вказує на необхідність розробки нових наукових понять. Так, на думку О. Сухомлинської, понятійно-термінологічний апарат педагогічної науки недостатньо розроблений [8, с. 68].

Термінологія відбиває рівень наукового знання на кожному конкретному етапі розвитку науки, яку вона репрезентує на понятійно-словесному рівні. Динамічність і принципова відкритість постає як сутнісна риса її історичного розвитку [2, с. 156]. Одним із шляхів кількісного і якісного поповнення сучасної термінології є запозичення. Прямі запозичення формують спільний лексичний фонд як у споріднених, так і неспоріднених мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців, які розмовляють різними мовами [3, с. 205].

На наш погляд, на сучасному етапі мотивованим є поповнення педагогічної термінології англійськими словами, наприклад: *бенчмаркінг* (англ. *benchmarking* – порівняння досвіду) – «визнаний та дозволений інструмент досягнення цілей та стратегій закладу, заснований на детальному вивченні конкурентного середовища та впровадження модифікованого досвіду закладів із метою безперервного вдосконалення своєї діяльності» [4]; *інсайт* (англ. *insights* – осяяння, проникнення в сутність) – «раптове розуміння сутності проблемної ситуації, що виражається у можливості побачити зв'язки між її елементами в новому ракурсі» [4] та ін.

Поява англійських запозичень у термінологічних системах пояснюється впливом англійської мови на розвиток багатьох сфер суспільного життя і наукових галузей, зокрема педагогічної. Як свідчать дослідження, англійські морфеми, як і класичні терміноелементи (латинські та грецькі), відповідають вимогам точності, стислості та забезпечують однозначність терміна [2, с. 192].

Крім англійських педагогічних термінів-запозичень, на сучасному етапі активізуються класичні, зокрема латинські та грецькі. Латинь була мовою міжнародної науки, оскільки нею відбувалося навчання в школах і університетах Європи. Так, деякі педагогічні терміни латинського походження широко використовують у педагогічних дослідженнях: *компіляція* (лат. *compilation* – крадіжка) – «неоригінальна, несамостійна література чи наукова праця, побудована на привласненні та використанні чужого надбання» [4]; *деетизація* (від лат. *de...* – рух униз і *ethos* – звичай, правило) – «процеси девальвації духовно-моральних цінностей педагога, що уможлиблює виникнення на практиці помилок професійної діяльності, які мають етичну природу» [4] та ін.

Останнім часом поширюються латинські слова, що запозичують через англійську мову, в якій вони набувають нові семи. Таким чином відбувається інтернаціоналізація термінологій, наприклад, лексема *силабус* (від лат. *Syllabus* – перелік, у перекладі з англ. – навчальна програма) – «навчальна програма дисципліни, яка включає в себе опис навчальної дисципліни, мету та завдання, змістові модулі та найменування тем занять, їхню тривалість, завдання для самостійної роботи, час консультацій, вимоги викладача, критерії оцінки, політика курсу («правила гри»), список використаної літератури. Іншими словами, *силабус* – це персоналізована програма викладача для навчання студентів із кожного предмета, що оновлюється на початок кожного навчального року. Розробляється на засадах освітньо-професійної програми підготовки фахівця того чи того рівня та відповідного навчального і робочого навчального планів з урахуванням логічної моделі викладання дисципліни» [4].

Регулярно використовують запозичення ще з однієї класичної мови – грецької, наприклад, *абулія* (грец. – *нерішучість*) – «хворобливе послаблення волевої діяльності до повної її втрати. Виявляється у відсутності стимулів до діяльності, у нездатності виконувати будь-яку дію, навіть у тому випадку, коли усвідомлюється її необхідність; є одним із проявів апатії» [1, с. 11].

Новий сенс отримують терміни-запозичення із французької мови: *менталітет* (франц. *mentale* – *напрямок думок*) – «спосіб мислення, світосприйняття, духовна налаштованість» [7, с. 45]. У сучасній метамові педагогіки широко використовують складений термін *менталітет особистості* («інтегрована характеристика особистості»), який утворено за моделлю N + (граер) N, що складається з двох іменників без прийменника (або з прийменником). Зрозуміло, значення такого новоутвореного словосполучення розширюється за рахунок того, що залежна лексема уточнює основну сему стрижневого компонента.

На нашу думку, процес засвоєння українського терміна проходить такі етапи: а) запозичення терміна; б) адаптація терміна в українській мові та в терміносистемі.

Структурний аналіз терміносистем дозволив виділити групи: а) прості непохідні іменники: *баг*, *бот*, *мем* та ін. б) прості похідні іменники: *антракція*; *блогінг*, *мобінг*, *модуль* та ін.; в) складні іменники: *стейкхолдери*; *супервізор*; *професіограма*; *культуровідповідність* тощо.

Наприклад, прості непохідні іменники містять один склад: *баг* (англ. *bug* – «дефект, що спричиняє неправильний або несподіваний результат» [4]).

У складі простих похідних іменників, крім кореня, є афікси (суфікси і префікси). Так, у терміна-субстантиву *булінг* (англ. *bully*, від англ. *bully* – хуліган, забіяка, цькування) виділяється корінь *булл* + суфікс *інг*, що означає: «діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві» [4].

Складні терміни утворюються за допомогою двох або більше основ: *стейкхолдер* (англ. *stakeholders*) має два значення: «1) фізична особа, група осіб або організація, що мають право на прийняття рішень і залежать від виконання прийнятих ними рішень; 2) розм. «зацікавлена, причетна сторона» [4]. Цей іменник складається з двох коренів – *stake* (*частка*) + *holder* (*володар, власник*) → *власник частки*, тобто особа, що є володарем частки якогось закладу та виявляє легітимний інтерес до його діяльності.

Крім термінів-слів, можна виділити окрему групу складених термінів, які останнім часом є найпоширенішими в понятійно-термінологічному апараті педагогіки.

Терміни-словосполучення можуть бути: а) двочленні сполучення: *освітній омбудсмен* (зі швед. – «посадова особа, на яку покладається виконання завдань щодо захисту прав у сфері освіти» [4]; *академічна свобода* (з англ. – «самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або ін-

новаційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, встановлених законом» [4]; *академічна доброчесність* (з англ. – «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та впровадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання чи наукових досягнень») [4] та ін.; б) трьохчленні: *соціальна функція вчителя* – «готувати молодь до професійної діяльності згідно з потребами особистості і врахуванням її природних задатків у межах суспільного поділу праці» [7, с. 82]; *культурологічний підхід до освіти* – «сукупність методичних прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального і психологічного життя, у тому числі сфери освіти й педагогіки, через призму системоутворювальних понять: культура, культурні зразки, норми та цінності, уклад і спосіб життя, культурна діяльність та інтереси тощо» [7, с. 43–44]; *домінантні якості особистості* – «здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, що визначає стиль поведінки вчителя, спричиняє впевненість учнів у доброзичливості вчителя, його чуйності, доброти, толерантності» [7, с. 22].

Проведений аналіз новітньої педагогічної літератури виявив появу значної кількості складених термінів. При цьому двох-, трьох-, чотирикомпонентні терміни є досить різноаспектними, наприклад: *професійно-педагогічна компетентність у сфері виховання; ситуація збагачення соціально-емоційного досвіду дітей, індивідуально-психологічні відмінності* та ін. Педагогічну спеціалізацію семантики в терміні-словосполученні можуть виражати або стрижневе слово (*академічна свобода*), або дефінітивний конкретизатор, що вказує на приналежність терміна педагогічній сфері (*педагогічна реабілітація, технологія навчання, формальна освіта*), або сукупність значень компонентів (*діти з особливими освітніми потребами, заклад вищої освіти, ігрова терапія*) [9, с. 101].

За частиномовною ознакою новітні педагогічні терміни мають субстантивний характер, оскільки номінація є носієм найважливіших змістів у пізнанні дійсності (*емпатія, ескапізм, нарратив* та ін.). Прикметники, інші частини мови як окремі граматичні категорії в складеному термінопонятті тільки уточнюють значення іменника: *звучність (яка?)* —> *когнітивна*.

Понятійно-термінологічний апарат педагогіки характеризується багатомірністю структури, неоднорідністю одиниць, які базуються на різних відношеннях. Так, у межах сучасної термінологічної системи педагогіки терміни вступають між собою в синонімічні та антонімічні відношення.

Досить часто нові наукові найменування є синонімами до інших термінів: *метод математичного аналізу – контент-аналіз* (формалізований метод аналізу змісту документів, який складається з ряду дій: а) виділення одиниць аналізу; б) пошук їх індикаторів у тексті; в) підрахунок і статистична обробка частоти застосування визначеного поняття [7, с. 41]; *індивідуальний розвиток особистості – онтогенез* (від грец. – *зародження, розвиток* – індивідуальний розвиток організму) [1, с. 282]; *самоосвіта – інформальна освіта* (англ. *informal education* – «освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям») [4].

Аналізовані приклади, на нашу думку, є не стільки синонімами наукових понять, скільки їхніми варіантами. Таким чином описовий термін замінюється одним словом (простим або складним) чи навпаки. Синонімія в терміносистемах – явище небажане, оскільки термін повинен бути не тільки однозначною лексемою, а й такою, що не має експресивного забарвлення. Синоніми сприймаються в мовленні як образні засоби, які привносять додаткові емоційно забарвлені конотації, що не властиве науковому стилю. Очевидно, якщо пара або ряд термінів мають синонімічне значення, то, як правило, між ними існує ієрархічна залежність: один із термінів позначає ширше поняття, інший – вузьче. Як правило, в науковому тексті допускається заміна терміна тільки його варіантом, а в науково-популярному – синонімами.

Антонімію в термінології трактують як особливу характеристику лексичного значення слова, відображення протилежного в предметах і явищах об'єктивного світу. Більшість лексичних термінів-антонімів у фаховій метамові педагогіки – терміни-словосполучення. На думку вчених, такі терміни-антоніми, на відміну від термінів-синонімів, мають позитивне значення, оскільки сприяють поглибленому усвідомленню понять, дають можливість точніше окреслити місце термінів у терміносистемі та їхні взаємозв'язки [5, с. 297].

Антонімічні відношення в термінології допомагають систематизувати поняття досліджуваної галузі, пояснювати їх через протиставлені іншим: *формальна освіта* (англ. *formal education* – «освіта, що є інституціональною, свідомо визначеною та спланованою завдяки тому, що впроваджується державними або визнаними приватними закладами освіти, та, яка в сукупності складає офіційну систему освіти країни. Відповідно до цього, формальні освітні програми стверджують визнання від національних органів освіти або еквівалентних інституцій. Це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти на здобуття кваліфікацій, що визначаються державою») [4] – *неформальна освіта* (англ. *non-formal education* – «освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх класифікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій») [4].

Отже, дослідження структурно-семантичних особливостей педагогічних термінів свідчить, що аналізована лексико-семантична підсистема мови є гетерогенною, динамічною, яка постійно розвивається, удосконалюється, містить багатий матеріал для спостережень спеціалістів різних галузей знань (лінгвістів, педагогів, психологів, філософів, культурологів та ін.) і потребує уніфікації та стандартизації. Перспективним є аналіз структурно-семантичних особливостей термінів окремих підсистем педагогічної науки – дошкільної, спеціальної тощо.

Література:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 421с.
2. Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Academia, 2000. 218 с.
3. Кияк Т. Фахові мови та проблеми термінознавства. *Нова філологія*. Збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ. 2007. № 27. С. 203–208.

4. Лук'янюк В. Словник іншомовних слів. 2001-20. URL: <https://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml?14966> (дата звернення – 24. 02. 2020).
5. Михайлова Т. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. К., 2003. Вип. V. С. 295–299.
6. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
7. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: вид. 2-ге, доп. і перероб. / Укладач О. Антонова. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.
8. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ.: А.П.Н., 2003. С. 68.
9. Тищенко О. М. Конотативність у термінології. *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. Вип. IV. Київ, 2001. С. 100–103.